

Kulcsár, Gabriella: The Beginnings of The Bronze Age in The Carpathian Basin. The Makó-Kosihy-Čaka and The Somogyvár-Vinkovci Cultures in Hungary. Archaeolingua. Budapest 2009. 524 strán, 70 obrázkov, tabiel a máp (v texte), 52 tabuliek (v závere práce). ISBN: 978-963-7391-95-8

Predstavená monografia je doplnenou a rozšírenou verziou autorkinej dizertačnej práce, ktorá bola napísaná v roku 2001 a úspešne obhájená o dva roky neskôr. V úvodnej časti publikácie G. Kulcsár vysvetlila terminologické rozdiely v chápaní neskorého eneolitu a počiatkov staršej doby bronzovej medzi maďarskými bádateľmi na jednej strane a prehistorikmi strednej, východnej a juhovýchodnej Európy na strane druhej. Podľa maďarských archeológov sú počiatky staršej doby bronzovej späté s kultúrnymi zmenami súvisiacimi s dezintegráciou badenskej kultúry v Karpatskej kotline a objavením sa nových kultúr, založených na vučedolských tradíciách, v druhej tretine 3. tisícročia BC, medzi ktoré patria kultúry Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci.

Hlavným cieľom práce bolo zhromaždiť lokality a archeologický materiál oboch kultúr, prehodnotiť a reinterpretovať nálezy staršieho dáta. Veľkým prínosom je, že autorke sa podarilo osobne preštudovať veľkú časť materiálu, uloženého v rozličných múzeách v Maďarsku, Rakúsku a Nemecku. Na druhej strane, výpovedná hodnota mnohých nálezov je znížená tým, že nepochádzajú z uzavretých nálezových celkov, ale z povrchových zberov, ojedinelých nálezov, prípadne ich nálezový kontext nebol známy.

Monografia je členená na dve veľké časti, a to na kultúru Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci, z ktorých obe majú rovnakú logickú štruktúru. Bádateľka v jednotlivých kapitolách predstavila vývoj archeologického bádania a rozšírenie lokalít v tangovaných kultúrach. Ďalej sa venovala sídelným stratégiám, pohrebnému rítu a vyčerpávajúcej typologickej analýze archeologického materiálu a obzvlášť keramike. V závere každej časti sa nachádza obsiahly katalóg lokalít, ktorý bol koncipovaný podľa súčasných štátnych hraníc.

V dobe vzniku práce sa G. Kulcsár podarilo zhromaždiť 428 lokalít kultúry Kosihy-Čaka/Makó, ktoré rozdelila do 6 regiónov: východné a juhovýchodné Maďarsko (151 lokalít), severná časť Veľkej uhorskej nížiny a severné Maďarsko (31 lokalít), stredné Maďarsko a okolie Budapešti (71 lokalít), Zadunajsko (70 lokalít), Slovensko (73 lokalít), Rakúsko (20 lokalít) a Morava (12 lokalít). V každom z regiónov podrobne popísala rozšírenie kultúry, prehľad bádania, najdôležitejšie lokality a nálezy z nich. Zo súčasného stavu bádania vyplýva, že kultúra Kosihy-Čaka/Makó absentuje v južnom Zadunajsku a na pravom brehu Dunaja južne od Budapešti.

Ako autorka správne vystihla, na vzniku vyššie spomenutých regionálnych skupín sa podpísalo rozličné kultúrne prostredie a ekologické podmienky, z čoho vyplývajú odlišné regionálne adaptačné stratégie. Kultúra Kosihy-Čaka/Makó si napriek tomu zachovala v celej oblasti svojho rozšírenia charakteristické črty.

G. Kulcsár sa ďalej zaoberala sídelnými stratégiami popisovanej kultúry. Na väčšine známych sídlisk pozorovala, že objekty (domy a zhluky jám) ležia rozptýlene od seba na pomerne veľkej ploche. Rozlíšila krátkodobé sídliská, tvorené niekoľkými jamami a veľké sídliská s intenzívnym osídlením a väčším počtom objektov. Okrem typických nížinných sídlisk autorka eviduje aj niekoľko jaskynných lokalít a prítomnosť osídlenia na výšinných polohách. Podľa jej mienky osídlenie výšinných polôh neodráža intenzitu a hierarchiu sídelnej siete, ale spočíva skôr vo funkčnej oblasti. Z niekoľkých sídlisk sú známe aj solitérne hroby, prípadne zhluky hrobov. Tradičný názor, že šlo o mobilné komunity zaoberajúce sa pastierstvom, sa bádateľke podarilo do istej miery korigovať. Podľa nej životný štýl obyvateľov sa v jednotlivých oblastiach líšil a do istej miery bol ovplyvnený už spomenutými lokálnymi prírodnými podmienkami. Dôležitú úlohu v získavaní obživy zohrávalo pestovanie obilia a chov hovädzieho dobytká.

V nasledujúcej kapitole sa G. Kulcsár detailne venovala pohrebnému rítu. Konštatuje, že dominantným spôsobom pochovávaní bola kremácia. Najčastejšie zastúpené sú urnové hroby s menším počtom keramických milodarov. Predovšetkým z oblasti východne od Dunaja je známa aj inhumácia (kostry v skrčenej polohe).

Ťažiskom celej monografie je vyčerpávajúca typologická analýza keramiky. Okrajovo sa zaoberala kamennou a kostenou industriou a problematikou farebnej metalurgie. V rámci analýzy keramiky autorka vyčlenila 17 základných typov nádob a množstvo variantov, pričom konštatuje, že typologické hranice medzi nimi nie sú ostré. Veľkú pozornosť venovala misám na nôžke, ktoré sú najcharakteristickejším keramickým tvarom neskorej vučedolskej kultúry, kultúr Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci.

Autorka zisťuje veľkú typologickú podobnosť v keramike posledných dvoch menovaných kultúr. Okrem množstva spoločných črt pozoruje aj niekoľko rozdielov, ako napr. v kultúre Kosihy-Čaka/Makó bolo preferované zdršňovanie povrchu rôznymi technikami (napr. slamovanie), kým v kultúre Somogyvár-Vinkovci to bol skôr rustikovaný povrch a umazané

barbotino; v kultúre Kosihy-Čaka/Makó je malá variabilita hrnčekov, amforovitých nádob a fliaš, keramika má zriedkavo von vyhnutý okraj; podobne sa tu málo vyskytujú hlinené modely koliesok z vozíkov a úplne absentujú zvieracie plastiky; v kultúre Somogyvár-Vinkovci je menej časté zdrsňovanie vonkajšieho povrchu mís a pod. Domnieva sa, že kritériá používané v súčasnosti nie sú jednoznačné pre striktné oddelenie nálezov oboch kultúr. Na základe keramiky a ďalších nálezov nakoniec prezentovala kontakty so súčasnými kultúrami v juhovýchodnej a východnej Európe i s oblasťami ležiacimi severným a severozápadným smerom.

Podobne koncipovaná bola aj časť o kultúre Somogyvár-Vinkovci. Autorka rozdelila 293 v súčasnosti známych lokalít do troch regionálnych oblastí: južné Zadunajsko (225 lokalít), západné a severné Zadunajsko a Rakúsko (31 lokalít) a oblasť Chorvátska, Srbska a Slovinska (37 lokalít). Spoločným znakom regionálnych skupín mala byť medená metalurgia (sekerky s jedným ostrím) a niektoré typy keramiky. Na základe dnes známeho rozloženia lokalít sa zdá, že kontaktná zóna medzi kultúrami Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci leží na rieke Sió.

V porovnaní s kultúrou Kosihy-Čaka/Makó je prítomnosť sídlisk kultúry Somogyvár-Vinkovci na výšinných polohách častejšia. Osídľované boli polohy predošlej vučedolskej kultúry, ale s menej intenzívnym osídlením a sčasti boli zakladané aj nové výšinné sídliská. Predovšetkým v juhovýchodnom Zadunajsku mali tieto sídliská plánovitú štruktúru a boli opevnené. Podobne ako v kultúre Kosihy-Čaka/Makó autorka identifikuje malé sídliská, tvorené 1-5 jamami a veľké sídliská so 6-30 jamami, ktoré sa sústreďujú prevažne v južnom Zadunajsku. Oproti predchádzajúcej vučedolskej kultúre celkovo možno pozorovať menej koncentrovanú a menej organizovanú spoločnosť.

G. Kulcsár sa ďalej venovala pohrebnému rítu. Charakteristické sú kostrové hroby v natiahnutej, ale aj v skrčenej polohe a sú rozšírené najmä v skupinách Ada a Roşia. Mohylové hroby sa objavujú najmä v hraničných zónach a pozdĺž hlavných ciest. Známe sú aj žiarové hroby, ktoré sú často interpretované ako symbolické.

V nasledujúcej kapitole autorka pokračuje detailnou typologickou analýzou keramiky, pričom rozlíšila 21 keramických typov s veľkým počtom variantov. Opäť sa sústredila hlavne na misky na nôžke, ktoré sa nachádzajú takmer na každom väčšom sídlisku. V porovnaní s predošlou vučedolskou kultúrou a súčasnou kultúrou Kosihy-Čaka/Makó nie je ich zastúpenie v keramickom spektre také dominantné. Ich výskyt ako smerom k perifériám kultúry Somogyvár-Vinkovci, tak aj v priebehu času, klesá.

Autorka sa okrajovo zaoberala aj ďalšou časťou materiálnej kultúry, a to kamennou, kostenou industriou a metalurgiou. Pri hodnotení medených sekeriek s jedným ostrím v kultúrach Somogyvár-Vinkovci a Kosihy-Čaka/Makó však chýba novšia štúdia od J. Bátoru (2006), v ktorej prehľadne zhrnul problematiku sekeriek s jedným ostrím v kontexte strednej, juhovýchodnej a východnej Európy v závere eneolitu a v staršej dobe bronzovej. Na konci kapitoly autorka demonštruje kultúrne kontakty popisovanej kultúry so susednými oblasťami.

Integrálnou súčasťou práce je doslov, v ktorom G. Kulcsár názorne ilustruje svoju predstavu a kultúrne premeny v strednej a juhovýchodnej Európe v závere eneolitu a na počiatku maďarskej staršej doby bronzovej. Kultúra Kosihy-Čaka/Makó s evidentnými vučedolskými tradíciami sa objavila na počiatku staršej doby bronzovej (fáza 1a). Presný proces jej konštituovania zatiaľ nie je jasný; uvažuje sa o možnej úlohe skupín Kostolac, Coşofeni a východných stepných elementov. V staršej dobe bronzovej 1b viedla nová transformácia neskorovučedolských sídlisk k vzniku kultúry Somogyvár-Vinkovci. Počas staršej doby bronzovej 2 postúpila smerom na sever a dosiahla Dunaja, odkiaľ vytlačila kultúru Kosihy-Čaka/Makó. Táto bola spolu s východnými šnúrovými elementmi kultúrnym substrátom hatvanskej kultúry. V priebehu staršej doby bronzovej 2 sa objavujú regionálne skupiny kultúry Somogyvár-Vinkovci (proto-Nagyrev, Ada, Roşia). V závere staršej doby bronzovej (stupeň 3) vývoj skupiny proto-Nagyrev vyústil do nagyrevskej kultúry a objavila sa nová skupina kultúry Somogyvár-Vinkovci, proto-Kisapostag.

Problematika záveru eneolitu a počiatkov doby bronzovej v Karpatskej kotline predstavuje mimoriadne zaujímavú a dynamickú epochu prehistórie. Na jednej strane dozývajú staré kultúrne tradície, prítomné na tomto území od neolitu, na strane druhej sa objavujú nové elementy, ktoré vyúsťujú do novej kvality a kvantity. G. Kulcsár, dobre si vedomá naznačených historických procesov, sa vynikajúco zhostila spracovania tejto náročnej témy. Pozitívne možno hodnotiť, že veľkú časť materiálu poznala z autopsie a kompletne ho zhromaždila v podobe rozsiahleho katalógu, uvedeného v závere častí týkajúcich sa kultúr Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci. Vytknúť jej možno drobné preklepy v názvoch niektorých slovenských a moravských lokalít a nepresnosti v geografickom situovaní niekoľkých slovenských lokalít. Uvedenie prekladu slovenských, rumunských a srbských lokalít do maďarčiny v katalógu sa mi nezdá vhodné (mohla tak urobiť aj u rakúskych a moravských lokalitách, ale nestalo sa tak). Ako autorka výstižne poukázala, nie sú výrazné typologické rozdiely medzi keramikou kultúr Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár-Vinkovci. V budúcnosti bude dôležité vypracovať kritériá

pre spoľahlivé odlíšenie oboch nálezových celkov. Za rovnako závažné považujem rozpracovanie vnútornej chronológie vyššie spomenutých kultúr, ktorých počiatkové a koncové štádiá sa len tušia, čo by výrazne prispelo k detailnému poznaniu mechanizmu vzniku a zániku týchto kultúr. Monografiu G. Kulcsár preto pokladám za spoľahlivý oporný bod v ďalšom štúdiu neskorého eneolitu a staršej doby bronzovej v Karpatskej oblasti.

Poznámka: Táto práca bola podporená projektom APVV-14-0550, VEGA 1/0411/16 a VEGA 1/0787/16.

Bibliografia

Bátora, J. 2006: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava.

Peter Tóth

Thaler, Sabine: Unterhautzentel. Urnenfelderzeitliche Siedlungsbefunde und Funde. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Band 8. Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, St. Polten, 2012, 176 s. (textu a ilustrácie). ISBN: 978-3-901635-37-3

Katastrálne územie Unterhautzentel je súčasťou obce (Marktgemeinde) Sierndorf v okrese Korneuburg, ktorý sa nachádza v južnej časti štvrte Weinviertel v Dolnom Rakúsku. Archeologický výskum v Unterhautzentale prebiehal od roku 1985, kedy boli zachytené prvé praveké nálezy v dôsledku poľnohospodárskej sondáže súvisiacej s vtedajšími agrárnymi reformami. V nasledujúcich sezónach boli odkryté sídliskové objekty zo staršej a strednej doby bronzovej, objekty datované do obdobia popolnicových polí, ako aj hroby zo staršej doby bronzovej.

Práca Sabine Thaler je zameraná na sídliskové objekty z mladšej doby bronzovej, teda obdobia popolnicových polí, ktorých bolo na lokalite zachytených 27. V prvej kapitole autorka popisuje geografické, geologické a klimatické podmienky v okolí lokality. Stručne tiež zhŕňa históriu bádania na lokalite a poskytuje mapy a plány týkajúce sa výskumu. Zrejme nedopatrenie pri grafickej úprave spôsobilo horšiu čitateľnosť plánu výskumu (Abb. 4), neskôr v publikácii však môžeme nájsť podobný plán v čitateľnejšej forme (Abb. 109).

Druhá kapitola práce poskytuje prehľad lokalít z obdobia popolnicových polí v štvrti Weinviertel. Lokality sú zmapované v prehľadnej mape, ku ktorej je priložený stručný katalóg s príslušnou literatúrou. Autorka poukazuje na tri koncentrácie lokalít vo Weinviertel: východnú pozdĺž rieky Moravy; centrálnu, zaberajúcu centrálnu časť Weinviertel; a západnú, ležiacu v okolí horných tokov riek Schmida a Pulkau. Autorka tiež upozorňuje, že mnohé z vyznačených lokalít predstavujú len ojedinelé, prípadne zberové nálezy, a že prázdny priestor medzi jednotlivými koncentraciami môže byť spôsobený stavom bádania. V závere kapitoly nachádzame krátke zasadenie lokality Unterhautzentel do kontextu okolitých nálezov.

Tretia kapitola je venovaná popisu nálezových situácií. Objekty sú vo väčšine prípadov popisované po planách, rovnako obrazová dokumentácia zachytáva viaceré štádiá odkryvu. Spolu s kresbami profilov pôsobí táto časť práce veľmi detailne. Charakteristike nálezového materiálu je venovaná štvrtá kapitola. Autorka popisuje jednotlivé keramické tvary, ako aj iné typy nálezov z výplne objektov. Obrazová príloha je vo vysokej kvalite.

V piatej kapitole Sabine Thaler datuje jednotlivé objekty na základe keramických nálezov. Za touto kapitolou nasledujú tri strany grafov zobrazujúcich percentuálne zastúpenie keramických tvarov v jednotlivých objektoch. Táto časť by sa ponúkala skôr za štvrtú kapitolu, teda po vlastnom rozbere keramických tvarov. Nasledujúca šiesta kapitola sa opäť vracia k datovaniu, tentoraz však k celkovému zasadeniu lokality do kultúrno-chronologických súvislostí. Na základe materiálu bolo možné osídlenie lokality časovo vymedziť do dvoch fáz. Prvá mala spadať do horizontu Baierdorf-Lednice (BzD-HaA1) a mala zahŕňať 85 % nájdených objektov. Druhá fáza predstavuje horizont Velatice-Očkov (HaA1/A2).

Siedma kapitola obsahuje autorkinu interpretáciu skúmaných objektov a ich rozčlenenie do 4 skupín: podzemné skladovacie priestory domov („pivnice“), lievikovité zásobné jamy, trapézovité zásobné/odpadové jamy. Štvrtý typ autorka nomenjuje, uvažuje však o nadzemných stavbách, ktorých prítomnosť by mohli naznačovať zachytené stĺpové jamy. Zároveň sa v tejto kapitole vyjadruje k výskytu keramiky a zvieracích kostí v objektoch na lokalite a sídliskovej stratégii mladšej doby bronzovej v Dolnom Rakúsku.

Zhrnutie predošlých zistení poskytuje ôsma kapitola, ktorá tvorí záver vlastnej textovej časti práce. Ako deviatu kapitolu je označený zoznam použitej literatúry, za ktorým nasleduje desiatu kapitolu – katalóg. Ten je koncipovaný tak, že slúži zároveň ako legenda k obrazovej prílohe; údaje sú zoskupené do jednotiek podľa príslušného čísla tabuľky. Toto usporiadanie

je oproti bežnému uvádzaniu čísla obrázku za záznamom výrazne prehľadnejšie a zjednodušuje vyhľadávanie konkrétneho záznamu podľa obrazovej prílohy. Obrazová príloha pozostáva z 88 tabuliek, ktoré až na zopár výnimiek zobrazujú nálezy v mierke 1:2. Ako už bolo povedané vyššie, kresbová dokumentácia v publikácii je na vysokej úrovni.

Prínos práce Sabine Thaler spočíva hlavne v kvalitnom sprostredkovaní „nového“ sídliskového materiálu staršej fázy kultúry stredodunajských populnicových polí. Kvalitná obrazová dokumentácia môže pomôcť pri zaradení a datovaní ďalších súborov podobných nálezov nielen z Dolného Rakúska, ale aj z Moravy a juhozápadného Slovenska. K celkovému prínosu práce ďalej prispieva autorkine stručné zhrnutie osídlenia štvrti Weinviertel v mladšej dobe bronzovej spolu s priloženou mapou lokalít, ako aj zhodnotenie sídliskovej stratégie na tomto území.

Roman Vávra

Reiter, Samantha – Nørgaard, Heide Wrobel – Kölcz, Zsófia – Rassmann, Constanze (eds.): *Rooted in Movement. Aspects of Mobility in Bronze Age Europe*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, 2014, 118 s. ISBN: 978-87-88415-88-9

Zborník *Rooted in Movement. Aspects of Mobility in Bronze Age Europe* vznikol ako „vedľajší produkt“ projektu s názvom *Forging Identities – the Mobility of Culture in Bronze Age Europe*. Jeho zostavovateľmi a prispievateľmi sú študenti archeológie zo zahraničných vedeckých pracovísk, na čele s Univerzitou Aarhus. V centre pozornosti stojí, ako je už uvedené v názve zborníka, mobilita. Autorský kolektív sa však nesnažil zachytiť a pojmovo uchopiť, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať, len fyzický pohyb, ale aj „pohyb“ odohrávajúci sa pri transformácii identít. Práve štúdie zaoberajúce sa touto druhou stránkou pohybu patria medzi tie podnetnejšie.

Po kratšom úvode od Constanze Rassmann nasleduje štúdia od Samantha S. Reiter. Tá si zobrala do centra svojho záujmu globalizáciu a pojem identity v dobe bronzovej. Malo to byť práve obdobie ohraničené rokmi 2000–1500 BC, kedy mala nastať jedna z prvých vln „globalizácie“. Reakcie na ňu boli rôznorodé. Niektorí jedinci čiastočne pozmenili svoju identitu obohatením o nové, cudzie prvky (šperky, typ odevu, spôsob pochovania) a ich následná syntéza s už existujúcimi predmetmi či aktivitami viedli ku vzniku novej kvality. Druhou možnosťou bola adaptácia nových prvkov v spoločnosti, ich akceptovanie, takže tieto predmety či zvyklosti dosiahli plnohodnotné zaradenie do spoločnosti. Poslednou možnosťou bolo úplné sa podriadenie cudzích prvkov domácemu prostrediu, takže možno hovoriť o ich potlačení či zániku. Otázne je, či takéto formy „globalizácie“ neprebíhali už skôr než v dobe bronzovej. Veď predsa napríklad už v období neolitu neváhali ľudia cestovať za kvalitnými surovinami aj niekoľko stoviek či tisícok kilometrov.

Veľmi podnetnou je štúdia od Majken Tessa Tollaksena o spoločenských identitách. Vykresľuje obraz obyvateľstva dnešného územia Dánska a formovanie ich skupinových či osobných identít. Ako pomôcka mu slúži hrobový inventár známych hrobov z 13. storočia BC. Dokazuje, že nositeľom identity boli nielen zbrane (dýka, meč, sekera), ale v prípade žien predovšetkým šperky (najmä náramky, vlasové šperky, bedrové pásy a iné) a dokonca aj typ účesu. Autor celkom pútavo oboznamuje čitateľa s formovaním identít na jednotlivých úrovniach spoločnosti a uvádza aj konkrétne príklady. Je možné skonštatovať, že táto štúdia patrí k jednej z najprínosnejších v celom zborníku.

Problému mobility remeselníkov – metalurgov v dobe bronzovej v severnej Európe sa rozhodla venovať Heide Wrobel Nørgaard. V obsiahlejšom úvode autorka zhrnula súčasné poznatky o pohybe metalurgov nielen na základe archeologických prameňov, ale pomohla si aj písomnými záznamami z Blízkeho východu a etnografickými analógiami. Keďže severská doba bronzová nedisponuje žiadnymi písomnými prameňmi, sú tamojší bádatelia odkázaní len na materiál získaný prostredníctvom archeologických výskumov. H. W. Nørgaard správne naznačila smer, ktorým by sme sa mali vydať, ak chceme zistiť informácie o mobilite remeselníkov doby bronzovej. Je potrebné sledovať technologické postupy výroby kovových predmetov a identifikovať tak špecifické prejavy konkrétnej „ruky“ remeselníka. Otázne však je, či jednotlivé kovové predmety, ktoré vykazujú znaky rovnakého technologického postupu, svedčia o pohybe remeselníka alebo len o medziregionálnom obchode.

Obdobiu prechodu z neskorého severského neolitu do doby bronzovej sa venuje Karin Johannesen. Snaží sa čitateľovi predviesť, ako sa v priebehu času menil význam artefaktov a ako na ne pôsobila zmena materiálu, z ktorého boli vyrobené. Demonštruje to na príklade kamenných dýk, ktoré sa používali nielen v neolite, ale aj na začiatku doby bronzovej na severe Európy. Tieto dýky sa tešili veľkej obľube, až kým ich nenahradili dýky vyrobené z nového, exotického materiálu – bronzu. Takto sa posunul význam dýky najmä v symbolickej rovine, keďže sa stala zreteľným vyjadrením sociálneho statusu jej nositeľa, nakoľko bronz, respektíve suroviny potrebné na jeho výrobu sa prirodzene v oblasti Jutského polostrova

nevyskytovali. Ako nápaditú je možné hodnotiť myšlienku, že kým dýky z bronzu plnili na severe Európy funkciu prestížneho predmetu (kvôli miestnemu nedostatku suroviny), v strednej Európe mohli rovnakú funkciu plniť spomínané kamenné dýky zo severu (keďže bronzové výrobky tu nemali len funkciu prestížneho predmetu, ale boli obchodnou komoditou, čo dokazujú nálezy bronzových ingotov).

Šírením mečov a špirálového ornamentu sa zaoberá Disa Lundsgård Simonsen. Opiera sa o meče zdobené špirálami, ktoré sa našli v Stensgårde, Riiskove, Vejle a Stølstrupgårde. Na základe analogických nálezov a zobrazení špirálovitých motívov sa autor pokúsil zrekonštruovať ich cestu až na sever Európy. Ako oblasť, odkiaľ mali prísť prvé bronzové meče na sever Európy, identifikoval územie otomanskej kultúry. Tá istá kultúra mala slúžiť ako sprostredkovateľ medzi severom a Mykénami, kde sa hľadá pôvod špirálovitého ornamentu.

Zsófia Kölcze sa vo svojom príspevku zaoberá procesom hybridizácie, ktorú demonštruje na sekerkách typu Fårdrup. Tie majú svojich formálnych kamenných predchodcov už v doznievajúcom období neolitu, no okolo roku 1600 BC sa začínajú objavovať aj ich kovové pendanty, ktoré nesú výzdobu typickú pre stredoeurópsky priestor. Autorka z toho odvodzuje, že táto nová forma výzdoby, ako aj materiál – bronz, bol prinesený zo strednej či juhovýchodnej Európy. Malo sa tak diať na základe výmeny darov medzi spoločenskými elitami, ktoré svoje spoločenské postavenie dávali najavo práve spomínanými sekerkami typu Fårdrup. Je úlohou ďalšieho výskumu identifikovať predmety, ktoré podobnú úlohu plnili v strednej Európe vo vzťahu k jej južnejším susedom.

Štúdiá Rannveig Marie Jørgensdotter Spliid sa zaoberá kultovými vozíkmi, ktoré sa vyskytovali v južnom Pobaltí okolo roku 1300 BC. Predstavuje viaceré možnosti ako sa dajú tieto známe kultové predmety interpretovať. Na jednej strane mohli slúžiť ako dopravný prostriedok pre zosnulého, čomu by nasvedčoval samotný tvar vozíka a malé plastiky vtákov. Zároveň mohol plniť funkciu symbolu Slnka, ktoré cyklicky putuje po oblohe a každý deň sa opätovne prebúda. Tak malo byť zabezpečené, že sa aj zosnulý znovu vráti do sveta živých. Autorka sa takto snaží upozorniť na vtedajšiu úroveň mytológie a jej reflexie u jej nositeľov. Boli si ľudia vedomí významu použitých symbolov? Ako si predstavovali cestu zosnulého? Kam vôbec mal cestovať? Práve pozadia týchto otázok sa táto štúdiá dotýka.

Príspevok Brigitte Damkjer pojednáva o kosmologickom význame lodí, predovšetkým v oblasti južnej Škandinávie. Autorka poukazuje na veľké množstvo skalných rytín z juhozápadného Švédska, na ktorých sú zobrazené lode. Správne podotýka, že ich doterajšia interpretácia bola oprostena o nábožensko-rituálny aspekt. Pomáha si etnografickými analógiami zo Sibíri a Laponska a poukazuje na to, že tieto skalné diela vznikli v priebehu rituálneho procesu, ktorý nielen napodobňoval dobové kozmologické a mytologické príbehy, ale priamo ich realizoval. Motívy lodí sa objavujú aj v hrobových kontextoch (mohyla v Sagaholme, mohyla v Bredröre). V prípade lokality Bredarör sa motív lode opakoval na kamenných platniach, ktoré ohraňovali hrobovú komoru. B. Damkjer sa domnieva, že lode majú zobrazovať prostriedok, ktorým sa mala dostať duša zosnulého na druhý svet. To ešte viac zvyrazňuje rituálny aspekt týchto zobrazení.

Thomas Rune Knudsen sa vo svojej štúdií pokúša priblížiť význam ojedinelého fenoménu prenosných kamenných dosiek s „odtlačkami rúk“ (hand stones). Tieto špecificky zdobené kamene pochádzajú predovšetkým z hrobových kontextov. Autor sa snaží nájsť pôvodné využitie týchto zriedkavých objektov. Pomáha si pritom mytológiou a náboženskými predstavami. Nachádza pritom viacero možných východísk. Jedným z nich je názor, že kamenné bloky s „odtlačkami rúk“ v spojení s hrobovými kontextami mali slúžiť na odstrašenie živých a na udržanie odstupu od miesta pochovania. Veľmi zaujímavou a podnetnou je predstava rúk ako prostriedku každodennej komunikácie. V súvislosti s výskytom týchto rytín na pohrebiskách môžu tieto symbolizovať nadprirodzenú formu komunikácie a kontaktu medzi dvoma svetmi – svetom živých a svetom mŕtvych. Autor si kladie niekoľko zaujímavých otázok. Prečo sa na kamenných doskách vyskytujú len pravé ruky? Prečo bol ako materiál využitý práve kameň? Hoci na spomenuté otázky neodpovedá, možno konštatovať, že sa mu vhodne a pútavo podarilo priblížiť čitateľovi tento fenomén.

Celkovo deväť štúdií tohto zborníka sa snaží čitateľovi priblížiť zmýšľanie ľudí doby bronzovej. Ako scénu, na ktorej sa autori zväčša rozhodli prezentovať výsledky svojich bádání, si zvolili severskú dobu bronzovú. Nemožno to autorom namietat, škandinávské prostredie im je určite bližšie. Ako chvályhodné možno hodnotiť to, že sa v zborníku podarilo súborne prezentovať aj práce mladých archeológov, čo sa zase tak často nevidí. Je preto podnetom aj pre nás samotných, aby sme dávali príležitosť častejšie publikovať mladým študentom či doktorandom. Tým sa postupne priblížime európskemu štandardu.

Horn, Christian: Studien zu den europäischen Stabdolchen. Band 246. 2 Teile. Verlag Dr. Rudolf Habelt. Bonn 2014. 404 strán so 145 obrázkami a 39 tabelami, 114 tabuliek. ISBN: 978-3-7749-3793-2

Recenzovaná monografia vychádza z výsledkov dizertačnej práce Ch. Horna a je zameraná na špecifickú kategóriu nálezov, pre ktorú je aj v našej literatúre zaužívaný termín odvodený z nemčiny – „stabdolch“ (inak aj Dolchstab, dýka na palici, dýkovitá sekera, anglicky halberd). Uvedená práca podáva zhrnutie všetkých dostupných predmetov, ktoré sa na území Európy našli, autor ich časovo vymedzuje rokmi 3750–1700 BC. Celkový počet predstavuje 709 kusov z 352 rôznych lokalít.

Prvá časť publikácie je členená na 11 hlavných kapitol. V úvodnej časti Ch. Horn nastoľuje hlavné otázky a témy, ktoré bude v práci rozoberať. Ďalšia podkapitola sa venuje dejinám bádania, kde sú uvedené základné práce o „stabdolchoch“. Ďalšie tri veľké kapitoly sa zaoberajú samotným rozborom materiálu. Prvá z nich je zameraná na typologicko-chronologickú analýzu. Ch. Horn terminologicky definuje „stabdolch“ a jeho charakteristické znaky. Na základe morfológických prvkov, chronologického zaradenia, metalografického zloženia a geografického rozšírenia vyčlenil 18 hlavných typov. Nasledujúca kapitola rozoberá jednotlivé typy v rámci ich výskytu v rozličných oblastiach Európy – od najvýchodnejšieho nálezov z Litvy až po najzápadnejší zásah do Portulgalska. Analytickú časť uzatvára kapitola o archeometalurgii. Na základe výskumu zloženia kovov dospel autor k záveru, že prítomnosť a percentuálny podiel arzenu (príp. antimónu) sú intencionálne, pretože zlepšujú vlastnosti kovu (pevnosť, ale zároveň tvárnosť materiálu). V rámci pomeru medi a cínu ako hlavných zložiek bronzovej zliatiny sa taktiež ukazujú odlišnosti. V závislosti od rôzneho zastúpenia prvkov v medených a bronzových exemplároch vyčlenil autor 25 podskupín. Chronologicky Ch. Horn rozdelil výskyt „stabdolchov“ na tri základné fázy – od ich nástupu okolo roku 3750 BC, cez vrcholnú fázu najväčšieho rozmachu, až po začiatok metalurgie bronzu a postupného konca ich používania.

V šiestej kapitole autor rozoberá funkciu skúmaných artefaktov, pri interpretácii využíva, okrem svojich zistení, porovnanie s mladšími typmi zbraní a etnografické pozorovania. Avšak prínosom je najmä detailné rozpracovanie opotrebenia, poškodenia a opravovania jednotlivých kusov, kde Ch. Horn prichádza so zaujímavými zisteniami. Vyhodnotenie stôp, ktoré zachytil na 202 „nálezoch“, ho priviedlo k záveru, že tieto artefakty boli používané v boji. Predovšetkým o tom podľa neho svedčia poškodenia ako zárezy, ale aj opravy a reparácie, aby mohli byť predmety opätovne použité. Vzhľadom na skutočnosť, že nálezy pochádzajú z hrobov a depotov nemožno podľa autora vylúčiť ani ich symbolický význam. Dané tvrdenie dokladá (okrem iného) intencionálne poškodenými exemplármi práve z hrobových a hromadných nálezov. „Stabdolch“ teda podľa Ch. Horna predstavuje prejav moci – je zároveň funkčnou zbraňou, ktorá slúži na získanie bojovej prevahy, resp. autority a v symbolickom zmysle vyjadruje silu a status bojovníka.

V siedmej kapitole autor sumarizuje svoje úvahy o pravekej spoločnosti. Všetky kultúry, ku ktorým možno priradiť „stabdolchy“, boli podľa neho výrazne hierarchicky organizované. Získanie moci Ch. Horn považuje za najvýraznejší faktor, ktorý takéto usporiadanie ovplyvnil. S autorovými predpokladmi o prítomnosti násilných stretov rôznej intenzity v každodennom živote možno súhlasiť, avšak mnohé aspekty spájajúce praveké spoločnosti a boj nemajú odraz v materiálnej kultúre.

Druhú časť publikácie predstavuje katalóg, v ktorom je obzvlášť užitočná popisná časť so základnými informáciami o náleze, s odkazom na literatúru či miesto uloženia. Zároveň sa uvádza miesto v tabele, kde je možné pozrieť si presné zloženie kovu a samozrejme odkaz na grafické zobrazenia, ktoré nasledujú v tabuľkách.

Prínosom recenzovanej publikácie je zhrnutie dosiaľ známych nálezov „stabdolchov“ z celej Európy. Ch. Horn archeologické metódy doplnil exaktnými postupmi a svoje argumenty je schopný podložiť viacerými faktami a názornými príkladmi, aj preto je jeho práca podnetná a ponúka rozsiahly informačný potenciál.

Zuzana Litviaková

Turčan, Vladimír. (ed): Stĺp Marca Aurélia a stredné Podunajsko. Zborník Slovenského národného múzea - Archeológia, Supplementum 8. Bratislava, 2014, 184 s. textu s obr., ISBN 978-80-8060-335-9.

Pri príležitosti otvorenia výstavy „Stĺp Marca Aurélia a stredné Podunajsko“ v SNM – Archeologickom múzeu v Bratislave sa uskutočnilo tematické kolokvium. Príspevky prezentované na kolokviu boli uverejnené v Supplemente s rovnomeným názvom ako novootvorená výstava. Publikáciu vydalo SNM – Archeologické múzeum. Zostavovateľovi V. Turčanovi sa podarilo vytvoriť prínosnú zbierku štúdií od slovenských, ale i zahraničných bádateľov. Niektoré štúdie nám ponúkajú úplne nový uhol pohľadu na skúmanú problematiku, iné skôr iba zhŕňajú doterajšie poznatky a neprinášajú zásadne nové informácie.

Zborník pozostáva z 15 štúdií, ktoré sa primárne zaoberajú obdobím markomanských vojen a pamiatok s nimi spojenými. Geograficky sa nachádzame v stredodunajskom priestore.

Ako už názov zborníka napovedá, dominantnou témou medzi príspevkami je stĺp Marca Aurélia. Už v prvej štúdií zborníka poukázal I. Bazovský (s.9) na významnosť tejto pamiatky: „Stĺp Marca Aurélia patrí nesporne k naj dôležitejším ikonografickým pamiatkam 2. storočia.“ Na tomto oslavnom monumente symbolizujúcom víťazstvo Rimanov nad Germánmi je vyobrazených 116 reliéfnych scén boja medzi Rimanmi a barbarmi. Stĺp Marca Aurélia nie je iba svedectvom víťazstva, ale i odrazom doby. Jednotlivé scény a vyobrazenia sa stali predlohou a inšpiráciou k bádaniu a poznávaniu života Germánov a Rimanov, ich zvykoch, odevoch, výzbroji a stavbách. Štúdie sú doplnené množstvom obrázkov, dobových rekonštrukcií, máp a tabuliek.

Viacerí autori, napr. spomínaný I. Bazovský v článku *Odev Germánov na stĺpe Marca Aurélia* či V. Turčan v príspevku *Germánske sídliskové objekty na stĺpe Marca Aurelia*, porovnávajú jednotlivé vyobrazenia na stĺpe s archeologickými nálezmi z doby rímskej, pričom upozorňujú na určité skreslenie a zníženú hodnovernosť vyobrazení na stĺpe, nakoľko ich zhotovovali umelci v Ríme ďaleko od dejiska bojov. Rovnako môžeme tvrdiť, že stvárnenie barbarov, staviieb a flóry nezodpovedá skutočnosti a ide skôr o akýsi zaužívaný „archoeotyp“.

Prínosnou je štúdia R. Čambal *Torques or shackles? Cotins or Germans? To Interpretation of ethnic origin*, v ktorej poukazuje na iné interpretačné možnosti vyobrazení LXVIII a LXIX na stĺpe Marca Aurélia. Scény sú spojené so zajatím a presídlením keltského kmeňa Kotínov a interpretácii nákrčníkov vyobrazených barbarov ako „torquesu“. Počas markomanských vojen sa Kotíni zaviazali poskytnúť Rímskej ríši vojenskú pomoc, dohodu však nedodrжали, Kotíni boli v boji Rimanmi porazení a za trest presídlení. R. Čambala vo svojej štúdií vyslovil predpoklad, že scény LXVIII a LXIX sa jednoznačne nemusia spájať práve s keltským kmeňom Kotínov, ale skôr s neznámym germánskym kmeňom, pričom predmety na krku mužov vyobrazených na stĺpe môžu byť nákrčné putá a nie „torquesu“, odznak vedúcich osobností keltskej spoločnosti. Rovnako upozornil na schematizmus a uniformitu uplatňovanú pri tvorbe takéhoto diela.

Tematicky na tento príspevok nadväzuje štúdia *Shackles on the column of Marcus Aurelius and finds from Mušov* od E. Droberjara. Autor sa vo svojej štúdií zaoberá niektorými pozoruhodnými nálezmi z lokality Mušov, ako sú napr. fragmenty železnej reťaz pravdepodobne z pút, plastika zviazaného Germána a sestercius Marka Aurelia so spútaným barbarom vyobrazeným na reverze, ktoré E. Droberjar dáva do súvislosti s markomanskými vojnami. Takéto typy nálezov sú v staršej dobe rímskej vzácne a užšia špecifikácia typu pút ešte zložitejšia.

Reliéfne vyobrazenie na stĺpe je rovnako bohatým zdrojom ku skúmaniu tvarov nádob, nástrojov i výzbroje a výstroja v antike. Skúmaniu tvarov nádob vyobrazených na stĺpe sa venovali autori E. Hrnčiarik a J. Baňovič v štúdií *Vyobrazenia nádob na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Aurélia*, kde poukázali na možnosť rekonštrukcie funkcie nádob a ich využitie minimálne vo vojenskom prostredí.

E. Hrnčiarik a J. Ulický sú autormi príspevku *Vyobrazenia rímskej výstroje a výzbroje na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Aurélia*. Autori sa zaoberajú skúmaním a porovnávaním rímskej výzbroje a výstroja na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marca Aurélia.

Zborník *Stĺp Marca Aurélia a stredné Podunajsko* okrem štúdií primárne zaoberajúcimi sa vyobrazeniami na stĺpe Marca Aurélia obsahuje aj texty všeobecnejšieho charakteru týkajúce sa markomanských vojen a stredného Podunajska. Ide napr. o príspevky J. Beljaka *Pohronie v dobre Marca Aurelia*. Prispievateľ poukazuje na významnosť Pohronia, kde dochádza k výraznému posunu a sťahovaniu kmeňa Kotínov a následné obsadenie voľného priestoru Kvádmi. V tomto období sa na Pohroní objavujú archeologické nálezy s analógiami vo wielbarskej a przeworskej kultúre. Tieto nálezy s veľkou pravdepodobnosťou súvisia s prenikaním bojovníckych družín z nadkarpatskej oblasti k hraniciam limitu pred, ale i počas markomanských vojen.

J. Rajtár sa vo svojom článku *Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádovi* zaoberá rímskymi stavbami lokalizovanými aj vďaka leteckej a geofyzikálnej prospekcii v oblasti severne od stredného Dunaja (Virt, Mužla, Hviezdoslavov, Radvaň nad Dunajom, atď.), pričom ich najväčšia koncentrácia sa nachádza v predpolí Brigétia. Objavené opevnenia patria do kategórie rímskych krátkodobých, resp. poľných táborov.

K. Elsček nás vo svojom článku *Nové žiarové hroby z 2. polovice 2. storočia zo Zohora na západnom Slovensku* oboznamuje s niektorými výsledkami terénneho výskumu prebiehajúceho od roku 1994. Autor vybral do príspevku tri žiarové hroby – hrob 2, 6 a 8, ktoré datuje do 2. polovice 2. storočia. Hroby 6 a 8 patria medzi bohatšie hroby, čo potvrdzuje nález zlatých a strieborných predmetov. V hrobe 2 bol nájdený dupondius Faustiny I. Dve bronzové mince Antonina Pia sa našli aj v „sepulkrálnom objekte“ a tieto objekty autor spája s horizontom „kráľovského hrobu z Mušova“.

Príspevok o terre sigillate z priekopy rímskeho tábora Gerulata II pochádza od autorov R. Nádaskaya, J. Schmidtovej a P. Bartu (*Terra sigillata z priekopy rímskeho tábora*). Cieľom štúdie bol vyhodnotenie a analýza terre sigillaty získanej pri záchrannom výskum vedenom autormi príspevku. J. Schmidtová a P. Barta sú rovnako autormi štúdie *Výskum priekopy rímskeho tábora Gerulata II v Rusovciach v roku 2009*, kde prezentovali výsledky výskumu v centrálnej časti Rusoviec, bohatej na nálezy z doby rímskej.

Autorom štúdie *The Causes of the Outburst of Marcomannic Wars* zaoberajúcej sa príčinami markomanských vojen je Marek Olędzki. Za priame príčiny, ktoré viedli k vzniku Markomanských vojen, označil tlak barbarských kmeňov na hranicu Rímskej ríše, ale i snaha o zbavenie sa klientskej závislosti na Ríme. Za nepriame označil vzrast civilizačnej úrovne obyvateľov v barbariku, hľadanie nového životného priestoru i samotnú politiku voči barbarom, tzv. Pax Romana.

Štúdia *Priestorový aspekt a prírodné podmienky invázie Rimánov do stredného Podunajska a Karpát v druhom storočí n.l.*, venovaná priestorovým aspektom a prírodnými podmienkami je od kolektívu autorov (P. Jančura, M. Daňová, M. Jančura, I. Bohálová, D. Daniš, J. Modranský, K. Zrníková a L. Oláhová). Okrem charakteristiky krajiny a prírodných zdrojov sa prispievatelia venovali i problematike exploatacii prírodných zdrojov v dobe rímskej, pričom poukázali na nevyhnutnosť jej ďalšieho skúmania. Podľa autorov muselo počas markomanských vojen prísť k výrazným zmenám v štruktúre krajiny stredného Podunajska a oblasti Karpát. Lesné plochy ustupovali poľnohospodárskym kultúram a pravdepodobne sa na odlesňovaní krajiny podieľali aj samotní Rimania. Autori argumentujú tým, že pre rímske vojsko bolo nevyhnutné spriehľadniť oblasti hlbokých lesov kvôli efektívnosti vojenskej stratégie, čo malo za následok ďalšie vypaľovanie a vyrubovanie lesa. Avšak ostáva otáznou v akej miere sa tak dialo a aká je preukázateľnosť takéhoto konania.

Poslednou štúdiou zborníka je *Markomanské vojny v ikonografii a rímskej historiografickej tradícii* od historika P. Valachoviča. Ani v súčasnosti si nedokážeme utvoriť detailný obraz o priebehu markomanských vojen, dokonca neexistuje ani výrazný literárny prameň o nich. Autor sa v príspevku snažil o porovnanie vyobrazených scén s údajmi uvedenými v literárnych prameňoch (dielo Cassia Diona, životopisom Marca Aurelia, Historia Augusta a iné). Aj napriek prevahe všeobecných vyobrazení vojenských výprav je možné niekoľko scén identifikovať s nám známymi literárnymi prameňmi a overiť ich hodnovernosť (napr. scéna tzv. „zázračný dážď“).

Markomanské vojny sú jedným z významných medzníkov v dejinách Rímskej ríše ale i v dejinách územia dnešného Slovenska. Ondrej Šedo (s. 155) vo svojom príspevku *Rímske stavby zobrazené na stĺpe Marca Aurélie* správne podotkol: „.....doteraz sa nepodarilo v plnej miere využiť informačný potenciál reliéfnych zobrazení pri štúdiu zaznamenaných udalostí, dobových reálií a geografických etník“. A je rovnako dôležité poukázať pri ďalšom bádani na nevyhnutnosť spolupráce medzi archeológmi, historikmi, numizmatikmi, epigrafikmi a rovnako vyzdvihnúť spoluprácu s prírodnými odbormi ako to mnohé príspevky potvrdili. Len prostredníctvom spolupráce nám bude umožnené pochopiť a vytvoriť si ucelenejší obraz o dobe rímskej a priebehu markomanských vojen.

Katarína Gajarská